

A RACIONALIZÁLÁSRÓL

MINT egy új evangélium, úgy terjed világszerte a racionalizálási mozgalom. Racionalizálni, ez a mai gazdasági élet jelszava, amely hódít és utat tör magának a világ legeldugottabb sarkába is.

Miért ez a nagy buzgalom, kérdezhetné valaki. Eddig talán nem volt racionális, nem volt észszerű a munka? Mindazok, akik eddig munkájukkal járultak hozzá a nemzeti vagyon szaporításához, feladatukat hanyagul vagy rosszul látták-e el? Mindazok, akik ezt a munkát irányították, tudatlanok vagy felelőtlenek voltak-e? Ha pedig ez nem történt meg, s a munka eddig is jó volt, miért kell most egyszerre mindenütt, az iparban, a mezőgazdaságban, az igazgatásban, a kereskedelemben racionalizálni, észszerűvé tenni a munkát?

Mert kell, mert a megváltozott gazdasági viszonyok megváltozott munkamódokat követelnek. A boldog békében, amikor a gazdasági viszonyok relatív kiegyensúlyozottsága folytán a termelés és a fogyasztás harmóniája a kiegyenlítő szerepet játszó válságoktól eltekintve biztosítva volt, a termelési költségnek néhány százalékkal nagyobb volta nem jelentett sokat. De ma, a tönk szélén álló gazdasági életnek mindent meg kell kísérelnie, hogy folytonos tökéletesítéssel, racionalizálással, a termelést gazdaságosabbá tegye, hogy ezáltal a csökkent vásárlóerejű fogyasztót megtarthassa, hogy a csökkent fogyasztást olcsóbb termékekkel fokozhassa, hogy élni és fejlődni tudjon.

A létért való küzdelem ma, a feldúlt gazdasági életben nem elégedhetik meg a régi bevált eszközökkel. Gazdag emberek, gazdag társadalmak megengedhetik maguknak a pazarlás luxusát, szegény emberek, szegény társadalmak takarékoskodni kénytelenek. Nem véletlenség, hogy a takarékosági propaganda a legszegényebb társadalmakban a legerősebb, ott, ahol a tőkegyűjtést a hiányzó tőke pótlására mesterséges eszközökkel kell előmozdítani. A racionalizálás sem más, mint a szorult helyzetben levő gazdasági élet takarékosági propagandája a felesleges termelési költségek kiküszöböléséért, az olcsóbb és jobb munkamódokért, a nagyobb hatásfokért, a továbbfejlődésért, az életért.

A RACIONALIZÁLÁS pontos fogalmi meghatározását nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy ennek a mozgalomnak jelölésére a kultúrnépek nyelvei különféle kifejezéseket használnak, amelyek között, bár lényegileg ugyanazt fejezik ki, tagadhatatlanul van bizonyos hangulati eltérés. Amíg ugyanis a legtöbb germán és szláv nyelv,

valamint a magyar is a racionalizálás szót használja, addig a román kultúrkörben az organisation scientifique du travail (organizzazione scientifica del lavoro) s az angolszász népeknél a scientific management kifejezést használják ugyanannak a fogalomnak a jelölésére. Ezek közül a kifejezések közül a racionalizálás a ráció, az észszerűség alkalmazására mutat rá a munka szervezésében, az organisation scientifique du travail a munkának tudományos, tehát tervszerű szempontok tekintetbevételével történő szervezését hangsúlyozza, a scientific management viszont a vezetés tudományos (tervszerű) megszervezésére veti a hangsúlyt. Kétségtelen azonban, hogy ezek a különféle elnevezések ugyanannak a törekvésnek, a munka legcélszerűbb (legészszerűbb, legracionálisabb, legtervszerűbb, ha tetszik: tudományos szempontok szerinti), tehát leggazdaságosabb elvégzésének jelölésére szolgálnak.

Ugyanilyen sokféleséget mutatnak azok a definíciók is, amelyek a racionalizálás értelmét próbálják körvonalazni. A sok meghatározás közül a legteljesebb s így a mi céljainknak is a legjobban megfelelő a német Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit (RKW — a racionalizálás német szerve, amelyet a német gazdasági élet tart fenn s amelyet a német kormányzat jelentős államsegéllyel támogat) fogalmazása, amely a racionalizálás lényegére következőképpen foglalja össze:

„Racionalizálás mindazoknak az eszközöknek megállapítása és felhasználása, amelyeket a technika és a tervszerű rend a gazdaságosság fokozására rendelkezésre bocsát. Célja a közjóit fokának emelése a javak olcsóbbá és jobbá tétele, valamint mennyiségüknek szaporítása által.”⁴

Ez a fogalmazás két élesen különváló részből áll. Az első mondatban a definíció megadja a racionalizálás magángazdasági jelentőségét, a gazdaságosság fokozását, amelyet a technika és a tervszerűség útján kell elérnünk. Itt tehát a hangsúly a gazdaságos (racionális, észszerű) termelésen van s ennek elérésére, mint eszközöket a technikát és a tervszerűséget (a munka tudományos szervezését) jelöli meg a definíció. A meghatározás másik mondata már más cél felé mutat, amennyiben a közjóit fokozásának hangsúlyozásával a racionalizálás közgazdasági vonatkozásait emeli ki. Ily módon ez a meghatározás rámutat a racionalizálási mozgalom kettős, magángazdasági és közgazdasági jelentőségére.

A racionalizálás fejlődését tekintve, a magángazdasági racionalizálás mindenkor megelőzte a közgazdasági racionalizálást, amennyiben akkor, amikor a közgazdasági racionalizálás gondolata még fel sem vetődött, a magángazdaság már erőteljesen alkalmazta a racionalizálás eszközeit. De a magángazdasági racionalizálás sem máról-holnapra jött létre, hanem hosszú, szerves fejlődés eredményeképpen. Tulajdonképpen az egész kultúrtörténet nem egyéb, mint egy nagy racionalizálódási folyamat, amelyben a primitív, kevésbé gazdaságos munkamódokat egyre tökéletesebb munkamódok váltották fel. Ezek a törekvések a szerszámok fokozatos tökéletesedésében jutottak kifejezésre, hogy végül is a legtökéletesebb szerszámokig, az automatikus gépekig vezessenek el.

A termelésnek ez az átalakulása természetszerűleg nagyrészt

nem tudatos, tervszerű munka eredménye. A fejlődés legnagyobb része, a gépipar rohamos s az utóbbi időkből bekövetkezett kialakulásától eltekintve, nagyrészt véletlen meglátások, rábukkanások következménye. (A tüzet, minden kultúra és minden ipar alapját, éppúgy a véletlen rábukkanásnak köszönhetjük, mint a legelső munkaeszközöket.) A tervszerű tökéletesítés, az igazi racionalizálás csak a gépek használatával kezdődik, az ú. n. ipari forradalommal, amely a gépekbe fektetett nagy tőkék rentábilis felhasználását, a gazdaságos termelés elvének érvényesítése nélkül, tervszerű (tudományos) munkamódszerek nélkül nem tudta volna soha megvalósítani. A munka tervszerűsége, a szervezés és a munkaeszközök célszerűsége a modern termelés alapja. Mi sem természetesebb tehát, hogy az évszázados lassú és öntudatlan tökéletesítés, az ötletszerű racionalizálás helyébe a gépekkel dolgozó nagyipar korában lépett a tudatos tökéletesítés, az igazi racionalizálás. Az sem véletlenség, hogy a gépipari tökéletesítés, a nagyvonalú szervezés, a modern racionalizálás, mint tudatos mozgalom, ott jelentkezett először elemi erővel, ahol a kisipari hagyományok hiánya folytán a legkevesebb ellenállással találkozott, Amerikában, s hogy legerőteljesebb visszhangot Európában ott talált, ahol a modern nagyipar a legnagyobb méreteket érte el, Németországban. Éppígy a racionalizálás legelső teoretikusai is az amerikaiak (Taylor, Gilberth, Thompson, Gantt), akik mellett ma már egyenrangú félként a német szakemberek tömege áll.

A tulajdonképpeni racionalizálási mozgalom tehát a gépekkel dolgozó gyáripár szülötte. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a racionalizálás csak a nagyiparra szorítkozik. A nagyipar, mint a mai tőkés termelési rend legjellemzőbb alkotása, csak az előőrs szerepét tölti be ebben az átalakulásban, amely nem hagyja érintetlenül az emberi életmegnyilvánulásoknak egyik területét sem. A nagyipari cipógyártás következménye pl., hogy a kisiparos, a cipésmester, ma már csak a legkritikábban készít mértékre cipőt, viszont a gyári cipők javítását ő végzi. Az autószerelő-műhelyek nem készítenek automobilonkat, mert az csak gyári termelés mellett rentábilis, e helyett azonban a javítási munkákat csak ők tudják rentábilisan elvégezni, mert a tömegtermelésre berendezett gyárban a javítási munkák a gépek tervszerű és gazdaságos kihasználását akadályoznák meg. Ez a két példa is kellőképpen megvilágítja, hogy a racionális gyáripari termelés a társadalmi munkamegosztás új formáit teremti meg. A kisiparos itt sem válik feleslegessé, csak az általa ellátott feladatok köre változik meg.

A racionalizálás terjedésére jellemző egyébként az a körülmény, hogy azt az iparban először alkalmazott racionalizálási elvet, amely a vezetés és a végrehajtás munkája elválasztásának (vezetés: igazgató, mérnök stb.; végrehajtás: munkás, napszámos) logikus keresztülvitelével a mester munkakörét, aki az egész terméket, annak megtervezésétől kezdve maga készítette el, kettéosztotta — sőt a további fejlődés folyamán a végrehajtás munkáját a munkamegosztás alkalmazásával még további részletekre bontotta — a gazdasági, sőt a szellemi élet egyéb megnyilvánulásaiba is átvitte. Így az igazgatás

munkája ma már mindenütt a munkamegosztás elve alapján (vezetés: igazgató, főnök; végrehajtás: irodai alkalmazott) történik, hogy az e téren is egyre inkább érvényesülő és a részletekbe menő munkamegosztást ne is említsük. (Pl. a főkönyvelő a számlákra rájegyzi a könyvelési utasítást, melynek alapján az egyik gépkönyvelő a főkönyvi, a másik pl. a folyószámlái tételek elkönyvelését végzi el.) A szellemi életben ugyancsak a munkamegosztás elve érvényesült akkor, amikor a minden tudományággal foglalkozó polihistorokat az egyes tudományágak specialista tudósai váltották fel, hogy végül az egyes tudományágakban a részletkutatások intézményesítésével a racionalizálás elve teljes diadalt arasson.

A munkamegosztás azonban magában véve még nem jelent racionalizálást. A munkamegosztás a racionalizálásnak csupán egyik megnyilvánulási formája s azt a racionalizálási elvet juttatja kifejezésre, hogy ugyanannak a munkának elvégzése gyorsabb, ha egy-egy egyénnek mindig ugyanazt a munkarészletet kell csak elvégeznie. (A munkának ilyen nagyméretű megosztása természetesen csak a tömegtermelésnél érhető el.) A munkamegosztás előnyei azonban csak akkor érvényesülhetnek, ha gondoskodás történik arról is, hogy az így részletekre szakított munkát az egyes munkarészletek szerves összekapcsolása által ismét egységes folyamattá egyesítsük. A munkamegosztás mellett tehát, mint egyenrangú tényező, a munkaegyesítés áll. A munkamegosztás által részekre szaggatott munkafolyamatnak szerves egységbe való összefogása a modem szervezésnek legfontosabb feladata.

A munkamegosztással kapcsolatban említendő meg, mint a racionalizált nagyüzem legtipikusabb berendezése, a mozgószalag (conveyor, Fließband). Ezt a berendezést sok helyütt csupán a szállítási munkák egyszerűsítésére használják fel. A feldolgozandó terméket ugyanis ez a szalag hozza a munkás elé, aki azt onnan elveszi s feldolgozás után vagy ugyanarra a szalagra, vagy egy másikra helyezi, amely az így előkészített terméket a következő munkahelyre továbbítja. A mozgószalaggal mint szállítási eszközzel a munkásoknak anyagért való ide-oda járását tesszük feleslegessé s így munkaidejüket az üzem részére produktívabban használhatjuk fel. A mozgószalag legracionálisabb kihasználása mellett azonban a munkát magán a szalagon végzik el, oly módon, hogy a szalagról a munkás nem veszi el a tárgyat, hanem azt magán a szalagon dolgozza fel. Természetesen a munka ilyen megszervezésénél az egyes munkások által elvégzendő munkák már a minimumra vannak redukálva, lehetőleg egy-egy mozdulatra (csavar beillesztése, csavar megszorítása stb.). Eredmény: a munka egyszerűsége folytán annak meggyorsulása s a szalag mozgása következtében egy egyöntetű tempónak kialakulása. Aki a tempót nem bírja tartani, az szalagmunkára nem alkalmas.

A szalagmunka főleg a háborút követő időkben sok kritikára adott alkalmat. Felrótták többek között, hogy a szalagmunka az alkalmazott tökéletes kiuzsorázását jelenti és idegileg romboló hatású. Ezekkel a vádakkal szemben a főleg Németországban végzett vizsgálatok megállapították, hogy a szalagmunkára nem mindenki reagál egyformán. Van, aki a szalag által diktált kényszertempót nem bírja,

van viszont olyan, akinek a munka ilyen elvégzése egyenesen kellemes, mert őt a gondolkodástól s az önálló iniciatívával járó felelősségtől felmenti. A szalag alkalmazásával egyidejűleg tehát az alkalmazottak megfelelő vizsgálati eljárásokkal (pszichotechnikai vizsgálat) való kiválasztásának kell együtt járnia.

Egy bizonyos: a mozgószalag alkalmazásáról a tömegtermelésre berendezett nagyüzem nem mondhat le, egyrészt azért, mert csak így tudja a munka kellő produktivitását biztosítani s az anyag közbeeső raktározását elkerülni. Az anyag ugyanis a mozgószalag alkalmazásánál az üzembe bejövő nyersanyagtól, pl. nyersvasvától az üzemből készen kifutó áruig, pl. Ford-autóig állandóan mozgásban van, ami által a nagy tőkétet improduktív módon lekötő raktározás válik feleslegessé. Egyébként a mozgószalag a munka fokozásának az akkordbérnél sokkalta humánusabb eszköze, mert amíg az előbbinél a szalag takatúsának betartása már biztosítja a munkás számára az előírt napibért, addig ugyanezt az összeget az akkordbér mellett néha csak izzasztó munkával tudja megkeresni. Tévedés volna azonban a szalagmunkát azonosítani a racionalizálással. Mert amíg az egyik üzemben (főleg tömegcikkek gyártásánál) a szalagmunka a legalkalmasabb, tehát a legracionálisabb munkamód, addig más üzemekben (főleg különféle termékek előállításánál) az akkordmunka a célravezetőbb.

A racionalizálás fejlődésében így küszöböli ki az egy-egy terméket elejétől végig egymaga elkészítő mestert, a termékek egész sorát a munkamegosztás és munkaegyesítés felhasználásával előállító gyár, hogy az önálló kisiparosok megmaradó része, mint a tömeggyártást végző gépipar korrektívuma, a javítások elvégzésére, az egyéni ízlést megkövetelő tárgyak előállítására (műipar), vagy a megrendelő lakóhelyén végzendő munkák (szobafestés, szerelés) ellátására szorítkozzék. A szerszám is jelentős változáson megy át ebben a fejlődésben; a munkás által irányított eszközt egyre inkább a munkást irányító eszköz (végtelen szalag) pótolja, hogy az ipari fejlődés legnagyobb vívmányairól, az automatákról ne is tegyünk említést, amelyeknél a munkás szerepe már csak a felügyeletre terjed ki.

Ez a fejlődés szükségszerű, akaratunktól független megnyilvánulása a gazdasági életnek. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok következtében így szó sem lehet arról, hogy egy ország pl. a racionalizálás ellen foglaljon állást. Egy ilyen állásfoglalás logikus következménye a nemzetközi versenyben való lemaradás, s ma, amikor az egyes nemzetek között a háború ágyú helyett a védvámok és az ipari dumping fegyvereivel folyik, az illető ország termelésének más ország termelése részére való kiszolgáltatásával egyértelmű. Egyébként is a racionalizálás fokát a munkabérek és a termelő eszközök árának viszonya szabja meg. Olyan országokban, amelyekben a munkabér magas, a racionalizálásnak, a kézi munka fokozottabb gépi pótlásának nagyobb jelentősége van, mint olyan államokban, amelyekben a munkabérek alacsonyabbak lévén, a költséges felszerelések beszerzése nem rentábilis. Annak, hogy Magyarországon a racionalizálás eddig meglehetősen kis térre szorítkozott, egyik legfontosabb oka a közönyön kívül az alacsony munkabérekben keresendő.

AZ EDDIGIEKBEN főleg a racionalizálás legprimérbb megnyilvánulási formájával, a technikai racionalizálással foglalkoztunk. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a racionalizálás kimondottan technikai jellegű mozgalom. Már az előbbi fejlődésmenet vázolásánál reámutattunk arra, hogy a termelés racionalizálása elsősorban rentabilitási kérdésektől függ s így a technikai racionalizálást a rentabilitás kérdése, tehát a gazdasági szempont irányítja. Mert mi a célja a technikai racionalizálásnak? Az, hogy gazdaságosabban, tehát kevesebb termelési költséggel állítsuk elő az árut. Az üzem racionalizálásának kézzelfogható eredménye mindig egy összegben, az eredményben mutatkozik. A technikai racionalizálás kiindulási pontja tehát mindig a gazdasági tényező, a vállalat rentábilisabbá tétele. Ezt a célt szolgálják mindazok a szervezési intézkedések és munkagyorsító eszközök, amelyeket a technikai racionalizálás a célszerűbb termelés érdekében felhasznál. A gazdasági racionalizálás így természetesen minden körülmények között magában foglalja a technikai racionalizálást, de azzal nem egyenlő, mert amíg a technikai racionalizálás csak az üzemen belül történik, a gazdasági (kereskedelmi) racionalizálás olyan intézkedésekhez is vezethet, amelyek az üzemek keretein túlnőnek. Ilyen intézkedések a célszerűbb munkamegosztás elérése céljából a vállalatok horizontális vagy vertikális egyesítése (kartellek, trösztök, konszernek). A horizontális egyesülés esetén azonos cikket előállító vállalatok között jön létre kisebb-nagyobb fokú kapcsolat. (Fúzió esetében a horizontális egyesülés nem ritkán a nem rentábilis vállalatok megszüntetéséhez is vezethet.) Vertikális egyesítés esetén az egy-egy termék előállításához szükséges különféle üzemek kapcsolódnak, hogy így a termelés zavartalan menete biztosítva legyen. Mindkét irányú, tehát mind a vertikális, mind a horizontális irányú üzemegyesítés gyakran együtt jár a típusok számának korlátozásával, sőt gyakran az egységes típus bevezetésével. (A típusok sokfélesége ugyanis az üzem kellő kihasználását nehezíti meg s így kevesebb rentábilis, mint a termelést egyszerűsítő és meggyorsító egységes típus alkalmazása.)

A technikai racionalizálás éppúgy, mint a gazdasági, a nagyobb rentabilitás elérése érdekében, tehát magángazdasági szempontok alapján történik. De mivel a magángazdaságban beálló változások kihatással vannak a közzgazdasági életre is, a technikai racionalizálást magában foglaló magángazdasági racionalizálás fölött ott áll a közzgazdasági racionalizálás. A közzgazdasági racionalizálás célja a kereslet és kínálat harmóniájának megteremtése. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a közzgazdasági racionalizálás nem egyéb, mint a gazdasági politika egyik iránya. A közzgazdasági racionalizálásra azok hivatottak, akik a gazdasági élet egészére érezhető befolyást tudnak kifejteni, tehát hatalmas bankok, konszernek, szakszervezetek, elsősorban azonban az állam. Közzgazdaságilag racionalizálni lehet úgy is, hogy az állam törvények, rendeletek vagy intézmények által a gazdasági racionalizálásnak irányt szab, annak korlátokat állít fel vagy éppen ellenkezőleg a szabad fejlődés lehetőségét biztosítja. Az irányítás történhet úgy is, hogy az érdekeltek önkéntes megegyezésének lehetővételére független fórumokat alakítanak, mint pl. Németországban a Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit-et.

A közgazdasági racionalizálás viszont a szerint, hogy az érdekeltek megállapodása egy országon belül vagy több országra kiterjedőleg köttetett meg, lehet nemzeti és nemzetközi racionalizálás. Ma a legtöbb közgazdasági racionalizálásnak az államalakulatok szabnak határt, ezzel szemben azonban az ipar eltrösztösödése következtében a jövő valószínűleg a nemzetközi megállapodásoknak fog kedvezni.

A RACIONALIZÁLÁS VÉGREHAJTÁSÁRA szolgáló eljárások, a feladat sokfélesége folytán igen különbözők. Valamennyit felsorolni majdnem lehetetlen feladat. Éppen azért itt csak azokat ismertetjük, amelyek úgyszólván minden nagyvonalú racionalizálásban megtalálhatók s ezek a szabványosítási törekvések.

A szabványosítás annyi, mint egységesítés, a sokféleségnek egy egységes vagy néhány egységes szabványra való redukálása. A szabványosítás (németül Normung) kiterjedhet az alkotórészek szabványosítására, vagy a kész termék szabványosítására. Az előbbi esetben normalizálásról (norma = az alkotórészek szabványa), az utóbbi esetben tipizálásról (típus = a normál alkotórészekből készült termék) beszélünk. Természetesen a kész termék tipizálásához csak az alkotórészek előzetes normalizálása vezethet el. Pl. az autó tipizálásának feltétele az összes alkotórészek előzetes normalizálása.

A szabványosítás azonban az alkotórészek vagy a kész termék méreteinek megszabásában nem merül ki. Lehet a tárgyak külsejét, színét, lakkozását, edzését is egységes szabványok alapján megszabni. De az alkotórészek anyagát, az anyag előállítási módját vagy kezelését is lehet szabványokban meghatározni. Németországban pl. most van kidolgozás alatt a színek gyártását (egységes színskála egységes jelöléssel) és gazdaságos felhasználását szabályozó szabvány.

A szabványosításnak nagy szerepe van a szállítási feltételek egységesítésében is. A szállítási feltételek szabványosítása részben a világos és félreérthetetlen terminológiára vonatkozik, részben azt szabályozza, hogy az egyes minőségjelzéseknek (pl. lenvászon, félvászon, pamutvászon stb.) milyen szabványos minőség kell, hogy megfeleljen. Idetartozik a csomagolás szabványosítása, amely a célszerű és gazdaságos csomagolási mód mellett az egyes áruk speciális szükségleteire is tekintettel van.

Az ipar szempontjából jelentős területe a szabványosításnak az egyes nyersanyagok, valamint az egyes kész termékek (pl. pecsétviasz, indigópapír, írógépszalag, tinta stb.) minőségi szabványosítása, valamint azok az anyagvizsgálati eljárások, amelyek segítségével az anyag minősége egységes szempontok szerint állapítható meg.

Természetesen egy-egy anyagnál a legkülönbözőbb szabványokkal lehet dolgunk, pl. a papírnál az alak szabványosításával (DIN-alakok), a papír anyagának (minőségi szabvány) és a papír súlyának (súlyszabvány) szabványosításával.

Ami a racionalizálás általános terjedelmére vonatkozik, az egyúttal érvényes a szabványosításra is, amennyiben az egyes szabványok a szerint, hogy alkalmazásuk milyen nagy térre terjed ki, lehetnek egy vállalat szabványai (magángazdasági szabványok, pl. a Ford-autó

vagy a Remington-írógép szabványai), de lehetnek közgazdasági szabványok is. Ilyen közgazdasági szabvány a német DIN-papír-szabvány, amely eredetileg Németországra készült, de amelyet ma már az európai államok nagyrésze, így Magyarország is, elismert. A papír-szabvány tehát ma már a nemzetközi szabványok közé tartozik.

A szabványosítás előnyei azonban nemcsak a termelő, hanem a kereskedő és a fogyasztó érdekeit is szolgálják, mert azáltal, hogy a termék alkatrészeinek felcserélése (pótlása) könnyű és egyszerű, egyúttal olcsóbb is. A Ford-kocsi óriási elterjedésének egyik magyarázata éppen az olcsó és mindenütt kapható pótalkatrészekben keresendő. Természetesen a szabványosítás olyan megoldása, amely nemcsak egy vállalat áruinak alkatrészeit szabványosítja, mint az előbbi példában a Ford-kocsiét, hanem általában az autó alkatrészeit tudná szabványosítani (közgazdasági szabványosítás), az ilyen alkatrész-pótlásokat, a termelési költség és az ár csökkentése folytán, még nagyobb mértékben tudná megolcsóbbítani.

A RACIONALIZÁLÁS: a munka tudományos szervezése. Mint ilyen nem állhat meg a termelés folyamatának szabályozásánál, a szabványok bevezetésénél vagy a tárgyi kérdések egyéb rendezésénél. Mindezek a kérdések a racionalizálásnak csak technikai vagy gazdasági oldalával foglalkoznak. De a termelést, bármennyire előtérbe is kerül abban a gép, végeredményben mégis mindig emberek végzik. Emberek, akiknek lelki és fizikai adottságainak figyelembevételétől függ a racionalizálás sikere.

A racionalizálással kapcsolatos nagyfokú munkamegosztás mellett egyre kisebb szerepe van a régi, műhelyszerű kiképzésnek, hiszen a munkás már nem egymaga állítja elő a terméket, hanem csupán egy-egy kis részletmunkát végez. A racionalizált üzemekben tehát nem annyira a megfelelő ipari előtanulmányok elvégzésén múlik a munkára való alkalmasság (nagyon sok esetben az, amit a kisiparos inas korában megtanult, mint kisipari tradíció egyenesen gátlásképpen jelentkezik a tradíciótlan, mechanizált tömegtermelésnél), mint inkább bizonyosfizikai (gyorsaság, biztos kéz, jó szem) vagy lelki (figyelem, biztonság, határozottság) tulajdonságok meglétén. A szalagmunkánál még az is megállapítandó, hogy a munkára jelentkező könnyen tudja-e az ütemet felvenni és betartani, különösen egyhangú munkáknál viszont, hogy hogyan reagál a jelentkező a monotonitásra. Hogy a racionalizálásnak meglegyen a várt eredménye, ahhoz tehát a technikai és kereskedelmi kérdéseken kívül a személyi kérdések helyes megoldása is szükséges. A modern üzemek épp ezért a munkára jelentkezőket gondos munkatudományi (pszichotechnikai) vizsgálatnak vetik alá, hogy a Taylor által megfogalmazott racionalizálási vezérelvnek: „a megfelelő embert a megfelelő helyre“ ilymódon eleget tehessenek.

A munkatudomány szerepe azonban a munka elvégzésére alkalmas egyének kiválasztásával még nincsen befejezve. Fontos az egyes személyek által egészségük vagy testi épségük veszélyeztetése nélkül elvégezhető munka nagyságának, a munkanormának megállapítása. A munkanorma szerepe akkordbérnél a helyes béregységért, a mozgószalagnál viszont a szalag sebességének helyes meghatározásáért fontos.

Túlassú mozgás esetén a monotonitás, túlgyors mozgás esetén a korai elfáradás káros következményei jelentkeznek.

A munkateljesítmény nagysága azonban nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is a személyzettől függ. Így a munkatudomány nem érheti be a megfelelő személyzet kiválasztásával, a képességvizsgálattal, s a kiválasztott személyzet munkateljesítményének megszabásával, a teljesítőkéesség vizsgálatával, hanem ugyanezeket a vizsgálatokat ki kell terjesztenie a munkaeszközökre, illetőleg munkaeljárásokra is. A munkaeszköz képességvizsgálatánál megvizsgáljuk azt, hogy a kérdéses munkára az illető eszköz egyáltalában alkalmas-e? Ha alkalmasnak találjuk, akkor azt őrizzük ellen, hogy annak minden egyes kezelendő része (emelő, billentyű, lendítőkerék stb.) úgy van-e elhelyezve, hogy azt a munkát végző könnyen tudja használni. Ha mármost egyes alkatrészek elhelyezése nem megfelelő, akkor megállapítjuk, hogy milyen módosításokra van szükség ahhoz, hogy az eszköz alkalmassága fokozható legyen. Nagyon fontos annak az eldöntése is, hogy az eszköz ülve vagy állva kezelendő-e a legcélszerűbben. Idetartozik a baleset-elhárítás is. A baleset elkerülése szempontjából a munkaeszköz szerkezetének ugyanis olyannak kell lennie, hogy az alkalmazott megsérülése a gép szerkezete által lehetetlenné legyen téve.

Ugyancsak a munkatudomány feladata az egyes gépek munkateljesítményének, a gép teljesítőkéességének megállapítása.

Mindezek mellett az eljárások mellett, amelyek a megfelelő emberanyag és a megfelelő munkaeszközök kiválasztásával, valamint a megfelelő munkanorma megállapításával a racionalizálás személyi kérdéseit vannak hivatva szabályozni, a racionalizálás személyi kérdéseinek talán a legfontosabbika a munkakedv kérdése. Tagadhatatlan ugyanis, hogy akkor, amikor a személyzet kedvvel dolgozik, a munka jobban és gyorsabban megy. Jobb a termék s kevesebb a hibás darab. Tény az is, hogy a munkakedv fokozására a higiénikus munkahely és munkamód mellett a megfelelő bérfizetés a legalkalmasabb. A munkakedvnek a bérfizetés kedvező rendezése általi fokozása akkor, ha ennek következtében a hibás darabok számának csökkenésével a vállalat hozadéka is növekszik, a legtöbb esetben egyenesen jó üzletnek is mondható. Hogy egyébként a bérnek a termelés racionalizálása szempontjából milyen nagy szerepe van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy több német és amerikai nagyüzemnek sikerült üzemét minden technikai változtatás nélkül, pusztán a bérkérdések megfelelő szabályozásával jelentékenyen racionalizálni (bérpolitikai racionalizálás).

MINDEZEKBŐL világosan látszik, hogy a racionalizálás gyakorlati kérdés. Célja az üzemek hatásfokának emelése, a termelés gazdaságosabbá tévése. Sokoldalú feladatainak megoldásánál természetesen számos segédtudományra van szüksége. Ilyen az előbb említett munkatudomány vagy pszichotechnika, amely minden racionalizálási intézkedés alapját képezi. Ilyenek a termelés racionalizálásánál a mérnöki tudományok, az igazgatás racionalizálásánál az üzembizomány és az irodatechnika stb.

Mivel a racionalizálás az emberi cselekvés minden terére kiterjed, jelentősége végtelenül nagy. Azt lehet mondani, hogy a racionalizálás a mai élet, mégpedig nemcsak a gazdasági, de a tudományos és a közélet legfontosabb feladata, mert azáltal, hogy a termelés szervezetében jelentős változásokat hoz létre, a társadalom struktúrájában lényeges eltolódásokat idéz elő, amelyeknek hatása a társadalmi tagozatok eltolódásában s a szerepkörök megváltozásában is megnyilvánul.

Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a racionalizálás problémái iránt az azokban elsősorban érdekelt gazdasági szakember reken kívül mindenkinek érdeklődéssel kell viseltetnie, aki előtt a társadalom élete és jövő fejlődése fontos. Főleg azonban a tudomány és a közélet férfainak érdeklődése elengedhetetlen. A tudós érdeklődése és tevékeny részvétele azért nélkülözhetetlen, mert a racionalizálás a tudomány eredményei nélkül nem lehet meg, a közélet szereplőinek bekapcsolódása a mozgalomba viszont azért fontos, mert a racionalizálás fejlődéséhez szükség van a megfelelő közszellemre és hozzáértésre, mert amint megfelelő intézkedések a racionalizálást — amely ma az iparfejlesztés kérdésével nagyrészt azonos — előmozdítani tudják, úgy meg nem felelő intézkedések gátat emelhetnek a valóban szükséges racionalizálás elé, vagy azt esetleg meg is akadályozhatják.

Hogy a racionalizálás ma mennyire az érdeklődés homlokterében áll, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az az óriási és egyre növekvő irodalom, amely a racionalizálás kérdéseivel, vagy egyes racionalizálási intézkedések szerepével foglalkozik. A vezetőszerp természetesen ebben az irodalomban éppúgy, mint magában a racionalizálási mozgalomban Amerikáé és Németorszáé, amely államokban a racionalizálás céljait a megfelelő központi szerveken kívül a részletfeladatok megoldására alakult testületek egész sora szolgálja. Az utódállamok közül a racionalizálásban Csehország vezet, amelynek racionalizálási mozgalma a németeké, hollandoké és belgáké után talán a legerőteljesebb Európában.

A RACIONALIZÁLÁS legfontosabb feladata a termelés gazdagságosságának fokozása. De hogy az így elért eredmény, a termelés hatásfokának és rentabilitásának emelése az egész társadalom számára értéké válhasson, szükség van arra, hogy a racionalizálás szelleme behatoljon a technikai haladás gondolatától kínai falakkal elzárt területekre, a hivatalokba is. Mert hiába segíti el a termelést a technikai tökéletesítés, az észszerű szervezés, a termelési költségek csökkentése a fejlődés útjára, ha mindezt a költséget, munkát és alkotó gondolatot értéktelenné teszi a hivatalok bürokratikus szelleme. Vájjon van-e értelme annak, hogy a termelés azt, amit a racionalizálás következtében megnyert a vámon, elveszítse a bürokratikus lassúság és halogatás révén? Különös súlyt nyer ez a gondolat akkor, ha meggondoljuk, hogy Magyarországon kb. félmillió embert tesz ki az irodák népe s ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — az igazgatás gépezete kevés országban oly lassú, mint nálunk. A köz szempontjából megengedhető-e, hogy félmillió ember célszerűtlen munkaeljárások következtében idejének nagy részét felesleges, hosszadalmas és improduktív

munkával töltse el, ahelyett, hogy gyors és észszerű munkával segítő társként álljon a termelők mellé, azok mellé, akiknek munkája teremti elő az ő megélhetéséhez szükséges javakat?

A racionalizálásnak tehát, hogy célját elérhesse, egyetemes gondolatná kell válnia. Be kell vinni a köztudatba, hogy aki irracionálisán dolgozik, anyagot, időt és energiát fecséreel el s ezzel árt a köznek, mert az oktalan pocskéolás értékeket semmisít meg, de árt sajátmagának is, mert munkájának eredményességét csökkenti.

A szellem racionalizálására van tehát elsősorban szükség. Arra, hogy mindenki teljes erejével igyekezzék az értékek oktalan pazarlását elkerülni. Ezen a téren a sajtó és a közoktatás támogatására van elsősorban szükség. (Főiskolai abiturientienseink vájjon mit tudnak a racionalizálásról?) De az állam maga is jó példával kell, hogy elől járjon a közigazgatás egyszerűsítése és olcsóbbítása által.

Hogy a racionalizálás gondolatának a köztudatba való átvitele a közszellemet mennyire át tudja alakítani, arra a legszebb példát Berlinben láttam, ahol egy fűszerüzletben a háziasszony egy áru megvételét azzal hátrította el, hogy annak használata nem racionális ...

KÉRDÉS, hogy Magyarország, amelynek gazdasági élete egész Európában talán a legnagyobb megrázkódtatáson ment át a világháborút követő években, milyen álláspontot foglaljon el a racionalizálás kérdésében? Elutasító álláspontot nem foglalhat el, mert, mint azt már az előbbieken kimutattuk, ez a kérdés nem egyszerű közigazgatási vagy népesedés-politikai ügy, hanem a gazdasági élet természetes fejlődésének következménye, amellyel mint adottsággal számolni kell. Inkább az a kérdés volna itt eldöntendő, hogy a magyar gazdasági élet racionalizálásának milyen úton kellene haladnia. A magam részéről azt hiszem, hogy ebben a kérdésben nekünk is a német példát kellene követnünk, ahol a Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit, amely a gazdasági élet kiváló képviselőinek s a szaktudományok kitűnőségeinek önkéntes egyesülése, példát mutatott arra, hogy az együttes munka (Gemeinschaftsarbeit), az érdekelték kölcsönös megállapodása szolgálja legjobban a racionalizálás ügyét. Egy ilyen autonóm testületnek kellene kezébe vennie a magyar racionalizálás ügyét is.

Azt hisszük, hogy egy ilyen központi racionalizálási szerv igen jelentékeny lökést tudna adni a számtalan nehézséggel és akadállyal küzdő magyar racionalizálás eleddig egyetlen szervének, a Magyar Ipari Szabványosító Bizottságnak is.

Késlekedni azonban nem szabad. Ezt a racionalizálási központi szervet haladéktalanul fel kell állítani és részére a legintenzívebb működés lehetőségét megadni. Talán még nincs veszve minden. Talán hittel, akarattal, szakértelemmel és megfeszített munkával elejét tudjuk venni annak, hogy a lihegő nemzetközi verseny egész termelésünket letarolja. A romokon azonban hiába fogunk majd keseregni. A sírásból még sohasem született új élet. De a munka és a gondolat már nem egyszer művelt csodákat...